

of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009. – URL: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communique_April_2009.pdf.

9. Bukharest-s'ke komyunike «Vykorystannya nashoho potentsialu z naybil'shoju korystyu: konsolidatsiya Yevropeys'koho prostoru vyshchoyi osvity, Bukharest, 26-27 kvitnya 2013 r. – Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu : <http://www.tempus.org.ua/uk/vyshha-osvita-ta-bolonskyj-proces/informacijno-analitychnimaterialy/756-novini-rozvitku-bolonskogo-procesu.html>. Data zvernennya : 12.10.2017.

10. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0. Data zvernennya 12.11.2017

11. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu : <http://www.pewinternet.org/fact-sheet/social-media>. Data zvernennya : 12.10.2017.

12. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu : <http://internet-technologyeducation.blogspot.com/2017/09/blog-post.html> . Data zvernennya 10.10.2017

13. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu : <http://eprints.rclis.org>. Data zvernennya 10.10.2017

14. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu : https://www.facebook.com/po.gnpu.edu.ua/?hc_ref=ARRdoQF1XMVwdTQpL98Y88HjbGS9cZ_-bS8NKH3HSFiDrYy7yU6lQDCRLivgbqKMSPY&pnref=story.unseen-section. Data zvernennya : 12.10.2017.

15. Elektronnyy resurs. Rezhym dostupu : karazinbook.univer.kharkov.ua. Data zvernennya : 12.10.2017.

Отримано редакцією 13.10.2017 р.

УДК 378

Людмила Іванівна Тищенко,

асистент кафедри педагогіки

і психології початкової освіти

Глухівського національного педагогічного

університету імені Олександра Довженка,

e-mail: liudmylatyshchenko@gmail.com

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті визначено та проаналізовано можливі й доцільні психолого-педагогічні прийоми розвитку критичного мислення в майбутніх учителів. Показано, що студенти педагогічних вишів повинні володіти методичними знаннями і вміннями розвитку критичного мислення учнів, на власному прикладі вчити дітей розглядати ідеї з багатьох точок зору, відповідно до їх змістових зв'язків, порівняння їх з іншими ідеями. Наголошується на тому, що майбутній учитель покликаний формувати особистість незалежну, вільну, цілеспрямовану, здатну самотійно осмислювати явища навколишньої дійсності, відстоювати власну думку перед будь-ким і будь-де. Саме критичне мислення учнів є показником становлення і розвитку сучасної особистості.

Ключові слова: критичне мислення, майбутній учитель, вищий навчальний заклад, мислення, критика, самокритика.

Постановка проблеми. В умовах розвитку України як сучасної європейської держави важливе значення має формування самотійно мислячої особистості. Більшість людей не готова до свідомої участі в процесі розвитку суспільства, не здатна об'єктивно осмислювати інформацію, факти та події навколишньої дійсності, вносити нові ідеї в усі сфери життя суспільства, бути вільними в думках і висловлюваннях. Критичне мислення є чинником формування демократичного способу існування суспільства.

Дослідники процесу мислення розмежовують його на догматичне та критичне. За словами О. Яковлева, догматичне мислення, – «це насамперед нездатність свідомості даної людини охопити явища реального світу в усій їх повноті й динаміці... Догматичне мислення боїться самого себе, як і можливих відкриттів, нових ідей та висновків. А тому чіпляється за старе, перевірене й тривіальне». Специфікою догматичного мислення є несамостійність, обмеженість, орієнтація на авторитети, думку оточення, звичні норми і особливо на владу [8, с. 229].

Критичне мислення протилежне догматичному. Воно формує людину, якою не можна маніпулювати, використовувати у своїх особистих цілях, яка не боїться аналізувати, синтезувати, оцінювати, порівнювати, яка висловлює власні думки і не проявляє комфортності мислення. Така людина ставить і перед собою, і перед суспільством запитання: «А може, це не так?», «А чи може бути інакше?». Тому розвиток критичного мислення є обов'язковою умовою суспільного прогресу.

Сучасна освіта покликана сформувати в кожного студента звичку активно брати участь у вирішенні важливих, актуальних питань життя колективу, вміння формулювати, висловлювати й відстоювати свою власну та поважати думку інших людей. Готувати молодь до життя в таких умовах неможливо шляхом бездумного, опосередкованого і рефлекторного засвоєння встановлених істин. Творчих педагогів хвилює проблема «мовчання студентів», їхня байдужість, небажання чи невміння висловитися з приводу актуальних питань діяльності групи, вишу, міста чи країни, визначення власного ставлення до ситуації, проблеми в цілому. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є формування та активний розвиток у студентів критичного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній літературі останніх років, як вітчизняній, так і зарубіжній, підкреслюється значення критичного мислення для розвитку суспільства і для самої людини. Так, О. В. Тягло наголошує, що критичного мисленню можна й треба вчити. «Його культуру слід цілеспрямовано і терпляче вирощувати на всіх рівнях, починаючи з першого класу школи, потім – у вищому навчальному закладі й у різних інститутах післядипломної освіти. Ні економічні, ні політичні, ні культурні перетворення на шляху входження України у світову спільність розвинених країн не будуть стійкими і успішними без паралельної і навіть випереджальної зміни менталітету людей – системи ідеалів, цінностей, норм, традицій, а також алгоритмів сприйняття, мислення і практичного перетворення реальності. Одним зі шляхів бажаних змін, що відповідають апробованому досвіду демократичних країн, є традиція критики чи, більш конкретно, критичного мислення» [6, с. 3].

Упродовж останніх десятиліть численні дослідження американської освіти засуджують зневагу критичним мисленням. Чимало педагогів, лідерів бізнесу і промисловості вимагають розроблення нових курсів і навчальних матеріалів, що усувають наявний пропуск. Без перебільшення можна сказати, що критичне мислення є одним з найбільш важливих предметів, які ви вивчатимете в коледжі, незалежно від сфери спеціалізації. Якість навчальних робіт, успіхи в кар'єрі, внесок в життя суспільства, ведення ваших особистих справ – усе залежатиме від вашої здатності вирішувати проблеми і приймати рішення. Так автор одного з поширених у Північній Америці підручників В. Р. Ружжиєро пояснює студентам-початківцям важливість залучення до критичного мислення.

Сьогодні стає ясно, особливо у світлі північноамериканського досвіду, що побудовані на ствердженні виняткового значення дедукції курси логіки не забезпечують релевантних підстав ні для успішного оволодіння критичним мисленням, ні для ефективного вирішення тих реальних завдань, що постають перед людиною у вільному демократичному суспільстві або на шляху до нього [7, с. 85].

Упродовж своєї історії логіка тяжіла до відходу від практично важливих питань про спосіб, яким ми маємо можливість утримати і піддати критиці аргументи з різних галузей практики. Мало місце прагнення до повної автономності, коли логіка ставала теоретичним дослідженням самої себе, таким же вільним від безпосередніх практичних турбот, як і деякі сфери чистої математики [2, с. 224].

Дійсно, сьогодні гостро відчувається потреба у зміні викладання логіки і, в широкому сенсі, трансформації тоталітарно орієнтованого менталітету.

Незважаючи на визнання науковцями і практиками необхідності розвитку в учнів і студентів критичного мислення, в українській педагогіці та психології ця проблема досліджується вкрай рідко. Недослідженими залишаються шляхи розвитку критичного мислення в майбутніх учителів.

Мета статті – визначити і проаналізувати можливі та доцільні психолого-педагогічні прийоми розвитку критичного мислення в майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ – це світ інформації, яка швидко збільшується і при тому постійно застаріває. Це світ, у якому ідеї постійно піддаються структурним змінам, новим перевіркам і переосмисленню, світ, у якому власне мислення треба увесь час адаптовувати до мислення інших, де варто поважати прагнення до чіткості, точності та ретельності, де навички інтелектуальної праці потрібно постійно підвищувати й удосконалювати [8, с. 98].

Очевидно, що в сучасному інформаційному суспільстві, яке характеризують швидкі зміни в

усіх його підструктурах, фахівцю будь-якої галузі вже недостатньо мати статичний запас знань і традиційних навичок життєдіяльності. Становлення нової цивілізації вимагає від людини постійного оновлення знань, формування нових навичок і навіть розвитку нових видів мислення. Такі вимоги пов'язані не лише з виникненням інноваційних технологій у всіх галузях науки, культури й виробництва, а й у сфері освіти, де інформація представляється як на паперових, так і на електронних носіях, а її обсяг став фактично безмежним. Кардинально змінилися й форми представлення навчальної, наукової, соціально-культурної та іншої інформації. Прикладом цього є мультимедіа – одночасне представлення різних форм матеріалу в межах єдиного інформаційного об'єкта. Це інтерактивна комбінація відео, статичних зображень, звуку і тексту, доступ до яких здійснюється за допомогою електронних пристроїв.

Розглянемо детальніше проблеми психологічного й педагогічного плану, що виникають із появою нового могутнього засобу організації змісту та діяльності навчання. Мультимедіа є аудіовізуальною образотворчою формою представлення матеріалу. Доповнюючи традиційне мовлення і письмовий текст, вона швидко вдосконалюється разом із технічним прогресом засобів комунікації та перейшла вже на рівень гіпермедіа. З погляду психології сприйняття аудіовізуальна (екранна) форма інформації заснована на культурі кадру, «екранній мові», що вміщує поведінку й усне мовлення персонажів, анімацію, тексти, зображення будь-якої природи та нові можливості. Лінійне сприйняття книжкової інформації в разі екраннозвучової форми повідомлення стає симультанним. Визначальну роль у розумінні за цих обставин відіграють режисура, структура кадру, образотворчі прийоми тощо. Крім того, це не лише оповідання, як у тексті, а й діалог, навіть полілог, що відображають інтереси й автора, і користувача. Тут є значні загрози маніпулювання свідомістю реципієнта, впровадження тенденційних когнітивних і діяльнісних установок. У зв'язку із цим виникають нові психологічні та педагогічні проблеми. Споживачеві необхідно навчитися швидко знаходити релевантну інформацію, відкидаючи зайву й непотрібну, аналізувати знайдену, критично її оцінювати й ефективно використовувати. Тому для практиків-педагогів виникла необхідність формування в школярів і студентів умінь і навичок сприйняття, розуміння, оцінювання інформації, поданої сучасними електронними засобами. Нові завдання вимагають іншої, ніж у репродуктивному навчанні, організації мислення.

Згідно з визначенням відомого психолога С. Рубінштейна, мислення – це опосередковане, засноване на розкритті зв'язків, відносин, узагальнене пізнання об'єктивної реальності [4, с. 310].

Інший класик психології – А. Леонтьєв – розглядав мислення як процес свідомого відзеркалення дійсності в таких зв'язках і відносинах, в які включаються і недоступні безпосередньому плотському сприйняттю об'єкти або їхні властивості [2].

А. Брушлинський розглядав мислення як процес аналізу через синтез, як включення об'єкта в нові системи відносин, у яких він розкриває свої нові системні властивості. Дослідниця особливостей критичного мислення Д. Халперн визначає його як використання таких методів пізнання, що відрізняються контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю, збільшують вірогідність отримання бажаного кінцевого результату. Ці методи використовуються під час розв'язування завдань, формулювання висновків, імовірного оцінювання й ухвалення рішень та вимагають навичок, обґрунтованих й ефективних для конкретної ситуації й типу завдання. Авторка додатково вказує, що для критичного мислення характерна побудова логічних висновків, створення узгоджених між собою логічних моделей і ухвалення обґрунтованих рішень, що стосуються, відхилення якої-небудь думки погодження з такою думкою чи тимчасове відкладання її розгляду. Усі ці визначення мають на увазі психічну активність, що повинна бути спрямована на розв'язання конкретного когнітивного завдання [6].

Наведені вище визначення свідчать про те, що в розумінні провідних психологів мислення завжди поставало як пізнання системно організованої складної реальності. Міжнародні дослідження сучасних психологів і педагогів показали, що лише близько 25 % школярів і студентів володіють навичками, а ще менше – прийомами критичного мислення [6].

У західній системі освіти з 80-х рр. XX ст. почався педагогічний рух, направлений на розвиток критичного мислення в школярів і студентів. Суть цього руху полягала в тому, що всі академічні дисципліни необхідно перебудувати в дусі рефлексії, студенти мають оволодіти навичками критичного ставлення до пропонованих аргументів і способів діяльності. Критичне мислення виявилось цілком технологічною методологією, придатною до застосування до різних

сферах інтелектуальної діяльності людини.

Американський фахівець Р. Пауль у книзі «Критичне мислення: що потрібно кожній людині, щоб вижити у швидкоплинному світі» запропонував таку робочу систему: критичне мислення – це «мислення про мислення, коли ви мислите задля вдосконалення свого мислення». Тут важливими є дві обставини: 1) критичне мислення – це не просте репродуктивне мислення, а мислення, яке спричиняє самовдосконалення; 2) процес самовдосконалення тягне за собою набуття навичок використання стандартів коректного оцінювання власного процесу мислення. Коротко кажучи, це самовдосконалення мислення на підставі певних стандартів [8, с. 97].

Фундаментальними особливостями того світу, в який наші студенти входять сьогодні, є швидкий темп змін. Це світ, в якому ідеї постійно перетворюються, реструктуруються і переосмислюються; світ, в якому ніхто не може вижити з простим стандартним мисленням, де власне мислення необхідно постійно адаптувати до мислення інших, в якому треба поважати прагнення до чіткості, лаконічності та ясності, де навички мають постійно розвиватися і вдосконалюватися. Ніколи раніше ми не стикалися з такою реальністю. Ніколи раніше система освіти не готувала студентів до такої динаміки змін, непередбачуваності, складності, багатогранності й відсутності одного виділеного шляху розвитку.

Як працівники системи освіти ми перебуваємо сьогодні на лінії вогню. Чи готові ми змінюватися разом із суспільством? Чи хочемо ми переосмислювати наші методи навчання? Чи хочемо ми навчатися нових понять й ідей, поряд з нашими студентами? Привнести нові стандарти критичності в наше мислення для того, щоб допомогти нашим студентам сформулювати і розвинути таку ж критичність? Усе це – потужний виклик нашої професії. Він змушує робити те, що до цих пір не робила жодна генерація вчителів. Ті, хто бажає цього, змушені працювати пліч-о-пліч з педагогами, які не відчують такого бажання, що робить нашу роботу ще більш важкою, але не менш важливою. Критичне мислення становить серцевину добре задуманої реформи освіти. Сподіваємося, що достатнє число наших колег буде мати силу духу і думки для того, щоб «схопити» цю реальність і відповідним чином трансформувати і наше життя, і нашу освіту.

Критичне мислення – це мислення вищого порядку, що спирається на об'єктивну інформацію, свідоме сприйняття особистої інтелектуальної діяльності та діяльності інших, яке сприяє розвитку такої особистісної риси, як креативність і формує творче мислення, а отже, творчу особистість. У філософії під критичним мисленням розуміють уміння логічно мислити, аргументувати власні погляди, аналітично дискутувати та лаконічно, правильно і осмислено висловлювати свою думку.

На думку Дж. Чаффи, прогресивного американського дослідника, критично мислять ті, хто має свідомі та фундаментальні переконання, здатен самостійно аналізувати інформацію, робити власний вибір, надійно обґрунтовувати свої погляди. Особливе значення надається моральній, гуманістичній, критичній оцінці ситуацій та власних дій. [9, с. 28].

Дж. Чаффа сформулював ознаки, з допомогою яких можна визначати себе як людину, яка критично мислить:

- відкритість думок до інших, тобто здатність уважно прислухатися до інших поглядів, оцінювати різні шляхи вирішення проблеми;
- компетентність – прагнення обґрунтовувати свою думку за допомогою реальних фактів і знання справи;
- інтелектуальна активність – виявлення інтелектуальної ініціативи у конфронтаційних ситуаціях, небайдуже сприйняття подій;
- допитливість – уміння проникнути в сутність джерел інформації;
- незалежність мислення – відсутність побоювання непогодження з групою, нездатність до некритичного слідування думкам інших;
- уміння дискутувати – уважне ставлення до протилежних думок, уміння висувати ідеї, що об'єднують;
- проникливість – здатність до проникнення в сутність питання, явища, інформації, не розпорозуватися на дрібні деталі;
- самокритичність – розуміння особливостей свого мислення, своїх «окулярів» [1, с. 36–37].

Навчання у ВНЗ наразі переслідує мету виховати конкурентоздатного фахівця, який може самостійно, об'єктивно мислити й діяти цілеспрямовано, свідомо використовуючи весь арсенал знань. Одна з найважливіших особливостей критичного мислення полягає в тому, що воно сприяє

аналізу і конструюванню міркувань, отриманню знання на метарівні, незалежно від професійної сфери діяльності. У межах критичного мислення досліджуються питання: «як?», «коли?» і «чому?», робляться ті або інші висновки в загальному контексті дослідження. Усе це породжує особливий статус критичного мислення в сучасній системі вищої освіти. Критичне мислення є властивістю співтовариства, а не лише окремої особистості. Воно виявляється сьогодні тією життєздатною перспективою розвитку «науки мислити», яка у XXI ст. відповідає умовам ефективної життєдіяльності людини інформаційного суспільства. Навчання студентів критичного мислення в довготривалому плані вимагає перебудови змісту і технологій навчання. Оскільки критичне мислення має соціальну природу, то кращими видами організації діяльності студентів із його формування є, на наш погляд, групові й колективні види аудиторної роботи.

Саме в таких видах роботи значне місце належить мультимедійним навчальним засобам, де необхідне обов'язкове критичне оцінювання інформації, що здобувається. Навчальна діяльність на лабораторно-практичних заняттях студентів організовується із застосуванням прийомів технології формування критичного мислення. Практичний курс поділяється на етапи, що ведуть від репродуктивної діяльності через самостійне ухвалення рішень до дослідницького пошуку. У результаті застосовується комплекс лабораторних завдань, що дозволяє орієнтувати студентів на самостійний пошуковий характер роботи, набуття навичок організації діяльності від постановки завдання до практичного її розв'язання, бачення і формулювання суперечностей власних припущень із наявними теоретичними положеннями.

Специфіку розвитку критичного мислення як завдання навчання ми вбачаємо в орієнтації логічних засобів аналізу на практичне застосування в конкретних навчальних темах і навчальній діяльності. Особливе значення надається врахуванню суб'єктивного, особистісного чинника під час проведення різних рівнів аналізу. Звертаємо увагу майбутніх учителів на аналіз різних видів помилок у процесі міркувань: розкривається їхня роль у різного роду маніпулятивній техніці. Завдяки цьому розвивається інтерес студентів до запитальних форм аналізу, виявлення їхнього місця та ролі в ухваленні рішень, вирішенні конфліктів, організації пізнавального процесу.

Вибираючи техніку й інтелектуальні прийоми розвитку критичного мислення, ми спираємося на дослідження Д. Шакірової, яка пропонує застосовувати такі прийоми: вивчення основ формальної логіки, понять «критичність розуму», «самокритика», досвіду їх застосування в житті; навчання спеціальній техніці критичного аналізу: складанню кластерів, синквейна, переплутаних логічних ланцюжків тощо; навчальний критичний аналіз і оцінювання ситуацій; обговорення помилок у розв'язанні завдань і проблем шляхом дискусій, суперечок; рецензування виступів, захист своїх варіантів лабораторних робіт, навчальних презентацій, міні-проектів; обговорення наукових статей журналів, критичних оглядів інформації Інтернету, порівняльний аналіз теорій/моделей із конкретної професійної галузі; написання есе, аналітичних оглядів, рефератів із подальшим пошуком своїх і чужих алогізмів, помилок міркувань; вирішення логічних завдань із використанням операцій критики і самокритики; формування інтелектуальних умінь і навичок критичного мислення шляхом тренінгу з доведення та спростування гіпотез; спеціальне навчання процедур доведення і спростування на матеріалі своєї майбутньої професії; організація дискусій, дебатів, наукових суперечок із професійних проблем; створення на заняттях умов для формування навичок об'єктивного оцінювання та самооцінювання знань та ін.

Для підтвердження чи спростування нашого твердження про доцільність використання технік і інтелектуальних прийомів розвитку критичного мислення, які пропонує Д. Шакірова, нами було проведено експериментальне дослідження на базі Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. На першому етапі експерименту ми встановлювали рівень сформованості критичного мислення студентів за допомогою тесту оцінки критичного мислення (Ю. Ф. Гуцин, Н. В. Смирнова)

Тест включає завдання, що дозволяють оцінювати такі види умінь:

- робити і оцінювати логічні висновки;
- оцінювати послідовності умовиводів;
- знаходити інформацію, якої бракує;
- рефлексивно оцінювати зміст тексту;
- знаходити головну інформацію на тлі надлишкової.

Відповідно до розробленого методичним супроводом категорії (види) умінь критичного

мислення оцінювалися в нашому дослідженні як сформовані, частково сформовані і не сформовані.

При обробці і інтерпретації результатів тестування рівень сформованості умінь критичного визначався за такою шкалою:

- Високий рівень – якщо учень набрав понад 25 балів;
- Середній рівень – якщо учень набирає від 12 до 25 балів;
- Низький рівень - якщо учень набирає менше 12 балів.

Результати тестування

Тестування в Глухівському національному педагогічному університету імені Олександра Довженка проводилося на факультеті початкової освіти. Загальний аналіз результатів показав, що у більшості студентів третього курсу критичне мислення сформовано на середньому рівні (73 % на рівні часткової сформованості). Низький рівень сформованості у 8 % студентів і у 3 % – високий.

На другому етапі експерименту, після визначення рівня сформованості критичного мислення, протягом шести місяців, нами було впроваджено в роботу під час занять з психології прийоми розвитку критичного мислення, а саме: вивчення основ формальної логіки, понять «критичність розуму», «самокритика», досвіду їх застосування в житті; навчальний критичний аналіз і оцінювання ситуацій; обговорення помилок у розв'язанні завдань і проблем шляхом дискусій, суперечок; рецензування виступів, захист своїх варіантів лабораторних робіт, навчальних презентацій, обговорення наукових статей журналів, критичних оглядів інформації Інтернету, порівняльний аналіз теорій/моделей із конкретної професійної галузі; вирішення логічних завдань із використанням операцій критики і самокритики; формування інтелектуальних умінь і навичок критичного мислення шляхом тренінгу з доведення та спростування гіпотез; організація дискусій, дебатів, наукових суперечок із професійних проблем; створення на заняттях умов для формування навичок об'єктивного оцінювання та самооцінювання знань.

На третьому етапі експерименту ми провели повторне тестування рівня сформованості критичного мислення студентів. Загальний аналіз результатів показав, що у більшості студентів третього курсу критичне мислення сформовано на середньому рівні (82 % на рівні часткової сформованості). Низький рівень сформованості у 5 % студентів і у 9 % – високий.

Результати дослідження свідчать, що саме застосування прийомів розвитку критичного мислення на заняттях у педагогічних ВНЗ дозволяє: оптимально поєднувати загальні, групові й індивідуальні форми організації навчального процесу; раціонально застосовувати сучасні методи і засоби навчання, зокрема мультимедійні, на різних етапах підготовки майбутніх учителів; забезпечити професійну мобільність і конкурентоспроможність випускників педагогічних ВНЗ у соціальному середовищі життя, що постійно трансформується; стійкість свідомості майбутніх учителів до психологічного й інформаційного маніпулювання їхньою свідомістю і діяльністю, продуктивній самоосвіті та підвищенню кваліфікації на базі багатючих ресурсів ІКТ, методичні знання й уміння щодо розвитку критичного мислення студентів. Цілеспрямоване формування в майбутніх учителів цих умінь допоможе побачити слабкі сторони організації їхнього мислення, активізувати набуті знання і скерувати їх на розгляд педагогічної проблеми з різних сторін, кваліфіковано використовуючи різні, зокрема й мультимедійні, матеріали [7].

Висновки. Таким чином, формування критичного мислення як умови існування людини в демократичному суспільстві є необхідним елементом громадянського виховання. Саме розвинене критичне мислення сприяє не лише сприйняттю отриманої інформації, а й самостійному розгляду пропонованих ідей із різних точок зору. Вітчизняні дослідники, відзначаючи такі особливості цього інтелектуального феномену, як здібність до вирішення суперечностей, пошук нестандартних способів їх розв'язування, аналіз через рефлексію результатів власної розумової діяльності та її наслідків, відкритість для нових ідей, повага до опонента, толерантність, пошук компромісу, пропонують використовувати прийоми, що сприяють активізації розумової діяльності школярів і студентів, усвідомленню матеріалу, що вивчається, розв'язуванню проблемних завдань, виробленню власної думки. Це, у свою чергу, сприяє формуванню й розвитку особистості майбутніх учителів. Можемо зазначити, що формування основ критичного мислення ґрунтується на основі *чотирьох головних принципів*: 1) висування та заперечування припущень; 2) перевірка фактичної точності та логічної послідовності; 3) розгляд контексту; 4) вивчення альтернатив. Результати експериментальної перевірки доцільності використання прийомів та технік розвитку критичності мислення свідчать про позитивний вплив впровадження даних видів роботи в практичну діяльність викладачів педагогічних ВНЗ.

Список використаних джерел та літератури

1. Кремень В. Освіта в Україні. Доповідь міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти / В. Кремень // Освіта України. – 2001. – 12 жовтня. Педагогіка і психологія професійної освіти, № 3, 2013, – С. 208.
2. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 560 с.
3. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії / О. І. Пометун // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – К. : Видавництво «Педагогічна преса», 2012. – № 4. – С. 9.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 2. – 243 с.
5. Тягло А. В. Критическое мышление. Проблема мирового образования XXI века / А. В. Тягло, Т. С. Воропай. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1999. – 285 с.
6. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн – 4-е Международное издание. – С. – Пб. : Питер, 2000. – 512 с.
7. Шакирова Д. М. Теоретические основания концепции формирования критического мышления / Д. М. Шакирова // Педагогика. – 2006. – № 9. – С. 72–77.
8. Paul R. W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive In A Rapidly Changing World. – 3-rd edition revisited. – Santa Rosa, CA. 1993. – 178 p.

Людмила Ивановна Тищенко,
ассистент кафедры педагогики
и психологии начального образования
Глуховского национального педагогического
университета имени Александра Довженко,
e-mail: liudmylatyshchenko@gmail.com

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В статье определены и проанализированы возможные и целесообразные психолого-педагогические приемы развития критического мышления у будущих учителей. Показано, что будущие учителя должны владеть методическими знаниями и умениями развития критического мышления учащихся, на собственном примере учить детей рассматривать идеи со многих точек зрения, в соответствии с их содержательными связями, сравнивать их с другими идеями. Отмечается, что будущий учитель призван сформировать личность независимую, свободную, целеустремленную, способную самостоятельно осмысливать явления окружающей действительности, отстаивать собственное мнение. Именно критическое мышление учащихся является показателем становления и развития современной личности.

Ключевые слова: критическое мышление, будущий учитель, высшее учебное заведение, мышление, критика, самокритика.

Liudmyla Tyshchenko,
assistant, pedagogy and psychology of elementary
education chair Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,
e-mail: liudmylatyshchenko@gmail.com

CRITICAL THINKING AS A FACTOR OF THE ENTENDING TEACHER' PERSONAL DEVELOPMENT

Introduction. The article identifies and analyzes possible and appropriate psychological and pedagogical methods for entending teachers' critical thinking developing. It is proved that entending teachers should have the methodological knowledge and skills to develop students' critical thinking. They should be able to teach children to analyze ideas from different points of view, in accordance with their meaningful connections, comparing them with other ideas. It is noted that the entending teacher is called upon to form an independent, free, purposeful personality, able to independently comprehend the phenomena of the surrounding reality, to protect his/her own opinion, and it is critical thinking of students that is an indicator of the formation and development of a modern personality.

Purpose. To identify and analyze possible and expedient psychological and pedagogical methods of developing critical thinking of entending teachers.

Methods. Primary methods, methods for collecting information, studying sources, observation,

questioning.

Results. Certain techniques and intellectual methods of the development of critical thinking: the study of the foundations of formal logic, the concepts of «criticality of reason», «self-criticism», the experience of their application in life; learning special techniques of critical analysis: clustering, synchronous, confused logical chains, etc.; educational critical analysis and assessment of situations; discussion of mistakes in solving problems and problems through discussions, disputes; review of performances, protection of their variants of laboratory works, educational presentations, mini-projects; discussion of scientific articles of magazines, critical reviews of information on the Internet, comparative analysis of theories / models from a specific professional sector; writing essays, analytical reviews, abstracts with the further search of their and alienalogisms, errors of reasoning; solving logical problems using criticism and self-criticism; the formation of intellectual skills and critical thinking skills through training in proving and refuting hypotheses; special training in procedures for proving and refuting the material of their future profession; organization of discussions, debates, scientific disputes on professional issues; creation of conditions for the formation of skills for objective assessment and self-assessment of knowledge at the classes, etc.

Originality. We are convinced that it is precisely the application of methods of developing critical thinking at classes in pedagogical universities that will: optimally combine the general, group and individual forms of organization of the educational process; to use modern methods and means of teaching, in particular multimedia, to be rational at different stages of preparation of future teachers; to ensure professional mobility and competitiveness of graduates of pedagogical universities in a constantly changing social environment; the stability of the consciousness of future teachers to psychological and informational manipulation of their consciousness and activity; productive self-education and advanced training based on rich ICT resources; methodological knowledge and skills in developing critical thinking of students. The purposeful formation of intending teachers of the above-mentioned skills will help us to see the weaknesses of the organization of their thinking, to intensify the acquired knowledge and to direct them to the pedagogical problem from different sides, qualified using various, including multimedia, materials

Conclusion. Thus, the formation of critical thinking as a condition of human existence in a democratic society is a necessary element of civic education. Developed critical thinking contributes not only to the perception of the information received, but also to independent consideration of the proposed ideas from different points of view. Domestic researchers, noting the features of this intellectual phenomenon as the ability to resolve contradictions, search for non-standard methods of their solution, analysis through reflection of the results of their own mental activity and its consequences, openness to new ideas, respect for the opponent, tolerance, search for a compromise, suggest the use of receptions that promote the activation of mental activity of students and students, awareness of the material being studied, solving problem tasks, developing their own thoughts. This, in turn, contributes to the formation and development of the personality of future teachers. Therefore, we plan to continue our research in terms of studying the experience of foreign scientists and focusing on practical techniques, forms and methods for developing critical thinking of in turn teachers.

Key words. *critical thinking, intending teacher, higher education institution, thinking, criticism, self-criticism.*

References

1. Kremin V. Education in Ukraine. Report of the Minister of Education and Science of Ukraine at the 2nd All-Ukrainian Congress of Education Workers / V. Kremen // Education of Ukraine. – October 2001. Pedagogy and Psychology of Professional Education No. 3 2013. 208
2. Leontiev AN Lectures on general psychology / AN Leontiev. – M.: Smysl, 1999. – 560 pp.
3. Pometun OI, Methodology of the development of critical thinking in the history lessons / O. I. Pometun // History and social science in schools of Ukraine: theory and methods of teaching. – K.: Publishing house «Pedagogical Press», 2012. – No. 4. – P. 9
4. Rubinstein S. L. Fundamentals of General Psychology: In 2 t. / S. L. Rubinstein. – M.: Pedagogics, 1989. – Vol. 2. – 243 pp.
5. Tyaglo AV Critical Thinking. The Problem of World Education in the 21st Century / Tyaglo AV, Voropay T. S. – Kharkiv: Unt. affairs, 1999. – 285 p.
6. Halpern D. Psychology of critical thinking / Halpern D. - 4th International Edition. – S.-Pb.: Peter, 2000. – 512 pp.
7. Shakirova DM, Theoretical Foundations of the Concept of the Formation of Critical Thinking / D. M. Shakirova // Pedagogics. – 2006. – No. 9. – P. 72–77.
8. Paul R. W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in and Rapidly Changing World. – 3rd edition revisited. – Santa Rosa, CA. 1993 – 178 p.

Отримано редакцією 13.10.2017 р.